

I. GNOZA ȘI GNOSTICISMUL. CONCEPT, ORIGINI, CARACTERISTICI, DELIMITARE

1. Interferențe conceptuale

Morfemul „γνώσις” era folosit în greaca clasică pentru a exprima „acțiunea de a cunoaște”¹, de unde și forma sa substantivizată: „cunoaștere”. El provine din verbul „γινώσκω” (sinonim cu „γνωρίζω”), care are rădăcină comună cu termenul sanskrit pentru „cunoaștere”: „jnana” (radix: jan), făcând astfel parte din clasa reduplicată tematică a indoeuropeanului „gn”². Mai amintim că morfemul în discuție aparține aceleiași familii lexicale din care provin și substantivul „γένεσις” și verbul „γίνομαι”³. Dincolo de aceste detalii lingvistice, trebuie specificat că în jurul acestor termeni și prin hermeneutica lor se va plămădi mai toată gnoseologia și ontologia greacă⁴.

Gânditorii presocratici⁵ dau conceptului „γνώσις”⁶ conotații ce aparțin filosofiei empirice și propedeutice. Pentru ei această întreprindere necesită un complement

¹ cf. A. Bailly, *Dictionnaire grec-française*, Paris, 1950, p. 412; vezi și W. F. Arndt, W. F. Gingrich, *A Greek-English Lexikon of the New Testament and other Early Christian Literature*, Chicago, 1957, pp. 162-163.

² cf. Th. Simenschy, *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, București, 1981, pp. 356; 369; din aceeași clasă a indo-europeanului „gn” fac parte și verbele: „gigno” și „gnosco” ale limbii latine.

³ cf. A. Bailly, op. cit., pp. 403-405.

⁴ pe această temă vezi și Gh. Vlăduțescu, *Deschideri către o posibilă ontologie, Interpretări la presocratici*, București, 1987 (în special cap. *Linia mentele unei meontologii*) p. 115 sq.

⁵ a se vedea întrebuințarea verbului „γινώσκειν” la presocratici în H. Diels, W. Kranz, *Fragmente der Vorsokratiker*, II/2, Wortindex, col. 143-144.

⁶ Heraclit, frg.56B: „...oamenii se înșeală în privința cunoașterii lucrurilor vizibile...”; Heraclit, frg. 86B: „Multe din cele divine, după Heraclit, scapă cunoașterii noastre din lipsă de credință”; Parmenide, frg. 46A: „...cunoașterea e determinată de elementul precumpănitor” (11); „orică ființă îndeobște e înzestrată astfel de el cu o facultate conștientivă” (20); Melissos, frg.1A: „Despre zei spunem că nu trebuie să emitem vreo părere, căci o cunoaștere a lor e cu neputință.”; Empedocle, frg.109B: „Cunoașterea unui lucru asemănător are loc printr-un element asemenea...”; Philolaos, frg. 6B: „...substanța lucrurilor fiind eternă, însăși natura pretinde o cunoaștere divină, deci nu doar una omenească; Ekphantos, 1: „Un anumit Ekphantos din Syracusa a spus că nu e cu puțință să obținem o cunoaștere adevărată a lucrurilor, ci fiecare le definește cu socotește de cuviință”; pe această temă vezi și R. Bultmann, „γνώσις” în TDNT 1, pp. 689-714; F. E. Peters, „aisthesis” în *Termenii filosofiei grecești*, (trad. de D. Stoianovici), București, 1993, p. 24 sq.

determinant⁷: se poate vorbi despre cunoașterea cutărui lucru sau a altuia, iar această „percepție” (*αἴσθησις*) este considerată rezultatul unui efort al spiritului, ea formează *înțeleptul*, însă nu-l desăvârșește. Așa cum arăta și L. Robin⁸, în acest „tip de cunoaștere”⁹ atenția se concentrează „asupra obiectului” și nu „către subiect”, așa încât „instrumentul acțiunii” este dependent de raporturile lui cu Natura¹⁰.

Începând, însă, cu Platon, continuator al tradiției mistice orfico-pythagoreice¹¹ și al apofatismului parmenidian¹², cunoașterea se va fi vrut a fi o *trecere (via gnostica)*¹³ dincolo¹⁴ de limitele permanentului „ascuns” și uneori chiar de „ne-gândit”, arătând cu preponderență sensurile și semnificațiile unei experiențe religioase, căci pentru întemeietorul Academiei, filosofarea lui „γνώσις” însemna *teologie*¹⁵. Cu alte cuvinte, ontologia platoniciană desprinde gnoseologia din vălurile *Devenirii*¹⁶ și, în același timp, o cuprinde în sine, așa încât adevarata inteligibilitate, ipostază a imaterialității, străbate cunoașterea senzorială, practică și poetică. După o îndelungă „*παιδεία*”¹⁷, cunoașterea¹⁸ devine epistemică¹⁹, anamnetică²⁰, speculativă²¹, contemplativă²², având ca subiect Binele (sau Zeul)²³, urmare a unei *iluminări*, obținută nu numai pe cale rațională, ci și pe calea trăirii religioase, și care „*odată ivită în suflet se hrănește din ea însăși*”²⁴.

⁷ vezi și A. Louth, *The Origins of the Christian Mystical Tradition, From Plato to Denys*, Oxford, 1981, p. 2.

⁸ Platon, (trad. de L. M. Dumitru), București, 1996, p. 50.

⁹ în *Charmenides*, Critias vorbește despre „cunoașterea celorlalte tipuri de cunoaștere și a ei însăși” (166c).

¹⁰ L. Robin, op. cit., p. 50; vezi și J. P. Vernant, *Mit și gândire în Grecia antică* (trad. de Z. Petre și A. Niculescu), București, 1995, p. 483sq.

¹¹ cf. A. H. Armstrong, *Gnosis and Greek Philosophy*, în *Gnosis*, p. 95 sq.; I. P. Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, (trad. de G. și A. Oișteanu), București, 1994, p.153 sq.

¹² *Parmenide* 142a; dialogul este o hermeneutică la frg. 8 al lui Parmenide.

¹³ *Sofistul*, 218d; *Philebos*, 16 a-b; *Republica*, 435d.

¹⁴ *Republica*, 509d: „τόπος νοητός”; *Phaidros*, 247c: „τόπος ὑπερουράνιος”; *Phaidon*, 80d; *Theaitetos*, 176b.

¹⁵ L. Robin, op., cit., p. 217.

¹⁶ *Republica*, 518c: „fiecare trebuie să se răsucească împreună cu tot sufletul dinspre tărâmul devenirii, până ce ar ajunge să privească la Ceea-ce-este și la mareața lui strălucire”; vezi și S. Pétrement, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici și maniheeni*, (trad. de I. Munteanu și D. O. Murgu), București, 1996, p. 68.

¹⁷ *Timaios*, 44b-c; *Republica* 518c-d; pe această temă vezi și A. Louth, *Origins*, p.6; M. Heidegger, *Repere pe drumul gândirii* (trad. de Th. Kleininger și G. Liiceanu), București, 1988, p. 102 sq.

¹⁸ „γνώσις” - *Republica*, 476e-477.

¹⁹ *Republica*, 511e; 532-534; *Theaitetos*, 145e; *Phaidon*, 75b-76.

²⁰ *Phaidon* 72e-77a; *Phaidros*, 249b-c.

²¹ *Republica*, 508d-e.

²² *Republica*, 479e-486; *Phaidros* 248c-249c.

²³ *Republica*, 505a: „Ideea Binelui este cunoașterea supremă”; 509b: „Binele („ὁ Θεός”-n.n.) nu este ființă, ci o depășește pe aceasta prin vârstă rang și putere”.

²⁴ *Scrisoarea a VII-a*, 341c-d: „... ci doar printr-o lungă experiență a lucrului acestuia și printr-o conviețuire cu el se poate întâmpla ca dintr-o dată, țâșnind ca din foc, să se înalțe o lumină, care odată ivită în suflet se hrănește din ea însăși”.

Prin aporja metafizică²⁵, care conține principiul căutării cunoașterii, și prin eros²⁶, ca metodă de cunoaștere, omul își eliberează sufletul din închisoarea somatică²⁷, realizând o „*răsucire totală a sufletului*”²⁸, ce duce la asemănarea cu Zeul²⁹, un suis katharhic³⁰ către realitățile inteligibile³¹, către starea originară³², în fine, către Zeu³³. Iar dacă natura Zeului nu poate fi aprehensată direct, diferite texte din Platon sugerează modalități alternative de cunoaștere inițiativă³⁴, adică de tip gnostic³⁵, a Ideilor despre El: prin întoarcerea la sursă³⁶, prin analogie³⁷, prin separare sau negație³⁸, prin contopire mistică (*ἔκστασις*), care este desăvârșirea cunoașterii³⁹.

Urmașii lui Platon, Aristotel⁴⁰ și mai ales neoplatonicii (Philon⁴¹, Plotin⁴², Porphyrios⁴³, Proclus, Jamblichos, Damascius⁴⁴) și medio-platonici pitagorizanți

²⁵ *Banchetul*, 203a-204b.

²⁶ *ibidem*, 207c-d.

²⁷ *Cratylus*, 400c.

²⁸ *Republica*, 518c.

²⁹ *Theaitetos* 176a-b.

³⁰ *Banchetul* 207d.

³¹ *Phaidon* 66b-e.

³² *ibidem* 79d; *Timaios* 44b.

³³ *Banchetul*, 210e-211a.

³⁴ *Scrisoarea a VII-a*, 341c-d.

³⁵ *S. Pétrement* considera că: „Platon însuși ar putea fi numit, de asemenea *gnostic*. Nu numai pentru că descoperă mântuirea în cunoaștere, dar și pentru că, într-o oarecare măsură, această cunoaștere trebuie să fie revelație, iluminare, un semnal pentru spirit, la care spiritul nu a ajuns prin sine. Aceasta și este, de fapt, sensul cuvântului *gnoză*: cunoaștere prin intuiție sau prin revelație” (*Eseu*, p.116).

³⁶ „*ἐπαγωγή*” - *Banchetul*, 209c-211.

³⁷ „*ἀναλογία*” - *Republica* 508a-c.

³⁸ „*ἀφαίρεσις*” - „*ἀπόφασις*”, *Parmenide*, 142a.

³⁹ *Banchetul*, 210e-211a; *Scrisoarea a VII-a* 341c; pe această temă vezi și *M. Stefanescu, La probléme de la méthode*, Paris, 1938, p. 21sq.

⁴⁰ *Etica Nicomahică*, X, VII, 1177b - VIII, 1178b; *Metafizica*, E,2,1026 a; Λ,7, 1072 b-1073 a; pe această temă vezi *M. de Corte, Aristote et Plotin*, Paris, 1935, p. 145sq.

⁴¹ *Legum Allegoriae*, III, 12; 99; 126; *Quod Deus sit immutabilis*, 143; *De fuga*, 8-10; *De mutatione nominum*, 205; *De specialibus legibus*, I,53; 332; *De confusione linguarum*, 24; 27; 144; *De opificio mundi* 8; 23; *De ebrietate*, 41-43; *De vita Moisis*, 1, 203; *De posteritate Caini*, 37; vezi și *A Beckaert, De Praemiis* (în *Philon* 27/1961), *Introducere*, pp. 27-38; *A. Louth, Origins*, p. 24 sq.

⁴² *Enneade* III, 6,2; VI, 9,7: „și într-o necunoaștere a toate câte sunt ... și într-o necunoaștere de sine, trebuie să devii stăpânit de El în viziune și, unindu-te cu El, pentru că, într-un fel, ajungând să-l cunoști destul de bine, trebuie să te întorci și să le destăinuie altora dacă este cu putință, ce înseamnă cunoașterea a ceea ce se află în înalt ... doar dacă nu cumva socotind că grijile cetății sunt nedemne de tine, preferi să rămâi în înalt, iar această va fi fiind starea “celui care a apucat să vadă mult” (*Phaidros*, 248d); vezi și *M. de Corte*, op. cit., p. 177 sq; *P. Hadot, Plotin sau simplitatea privirii*, (trad. de L. Zoicaș), Iași, 1998, P. 91 sq (citatul din Plotin pp. 105-106).

⁴³ *Viața lui Plotin*, 23; vezi și *C. Bădiliță, Despre viețile unor „bărbați îndumnezeiți” în Porphyrios, Viața lui Pitagora. Viața lui Plotin* (ed. îngrijită de C. Bădiliță et a., Iași, 1998); *P. Hadot, Ce este filosofia antică?* (trad. de G. Bondor și C. Tipuriță), Iași, 1997, p.187 sq.

⁴⁴ *A. J. Festugière, La révélation d'Hermès Trismégiste*, vol. IV, *Le Dieu inconnu et la gnose*, Paris, 1954, pp. 92-140 (*La doctrine platonicienne de la transcendance au IIe siècle*); *H. D. Saffrey, Quelques aspects de la spiritualité des philosophes néoplatoniciens de Jamblique à*

(Maxim din Tyr⁴⁵ și Apuleius⁴⁶ et alii) consideră gnoza ca „*θεωρητική ἐπιστήμη*” sau „*religio mentis*”, delimitată și diferită de „*πρακτική ἐπιστήμη*”. Dobândirea acestei „*virtuți*” contemplative, la unii filosofi prin teurgie⁴⁷, la alții prin filosofie hermeneutică ca *lectio divina*⁴⁸, este, după ei, de altfel, singura cale de înțelegere a realității inteligibile ce conferă desăvârșirea, evdemonia și unirea mistică cu Zeul⁴⁹.

Aceeași viziune (intelectualist-elitistă) se întâlnește și în hermetism⁵⁰ și în doctrina unor gânditori creștini alexandrini⁵¹. Căci aparținând aceleiași culturi și

---

Proclus et Damascius, în RSPT, t. 68, nr.2/1984, p.169 sq; S. Lilla, *Neoplatonismo* în DPAC, II, col. 2373-2386; A. Louth, *Dionisie Areopagitul, o introducere*, (trad. S. Moldovan), Sibiu, 1997, p.119 sq.

⁴⁵ A. J. Festugière, op.cit., pp. 109-115; H. D. Saffrey, art. cit., p. 172 sq.

⁴⁶ *Metamorfoze*, XI; vezi și A. J. Festugiere, op.cit., pp. 102-109.

⁴⁷ E. R. Dodds, *Dialectica spiritului grec*, (trad. de C. Pleșu), București, 1983, p. 319 sq.

⁴⁸ H. D. Saffrey, art. cit., p. 173; idem, *Les débuts de la théologie comme science (III-IVe siècle)* în RSPT, t. 80, nr. 2/1996, pp. 201-220.

⁴⁹ *Porphyrios, Viața lui Plotin*, 23.

⁵⁰ „Virtutea sufletului stă în cunoaștere, căci cel care știe este deopotrivă bun și credincios și deja divin ... Cunoașterea este darul Zeului, căci întreaga cunoaștere este netrupească (*Divinul Poimandres*, VI, 28; 34 în *Hermes Mercurius Trismegistus, Filosofia hermetică, Fragmente din Corpus Hermeticum*, (trad. D. E. Ghinea), București, 1995; „Omul care are afinități cu zeii prin cunoașterea la care este părtaș și prin evlavie este apropiat de Zeu (*Tratat de inițiere sau Asclepios*, II, în *Filosofia hermetică*, ed. cit.) Pentru H. Jonas, *Corpus Hermeticum* reprezintă gnosticismul de factură elenistă în afara celui creștin (*La Religion Gnostique La message du Dieu Étranger et les debuts du christianisme*, trad. de L. Évrard, Paris, 1976, p. 196). Există însă și cercetători care consideră doctrina (gnostică) din *Corpus Hermeticum* un sincretism filosofico-teologic al elenismului și creștinismului (*G.Heinrici, Die Hermes-Mystik und das Neue Testament*, Leipzig, 1918, p. 72; M. J. Lagrange, *L'Hermetisme*, în RB 25/1926, p. 254, n.1; S. Vlad, *Prologul Evangheliei a IV-a, studiu critic-exegetic*, Cluj, 1937, p. 83 sq; P. Wendland, *Die Helenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zum Judentum und Christentum*, Tübingen, 1972⁴, pp. 182-183; G. Filoramo, *Ermetismo*, în DPAC, I, col.1200-1201; I. P. Culianu, *Eros și magie în Renaștere 1484* (trad. D. Petrescu), București, 1994, p. 313).

⁵¹ Amintim aici pe *Clement*: „Gnoza este, ca să spun așa, o desăvârșire a omului ca om, care prin știința lucrurilor dumnezeiești, și purtarea și viața și cuvântul omului, în unire și în acord cu sine însuși și cu Cuvântul cel Dumnezeiesc ... Gnoza este o curățire grabnică a sufletului și este capabilă să săvârșească o schimbare în mai bine. De aceea gnoza mută pe om într-o stare dumnezeiască și sfântă, înrudită cu sufletul; și cu ajutorul unei lumini, care îi este proprie, îl trece prin trepte tainice de progres, până ce îl restabilește în locul cel înalt de odihnă și-l învață pe cel curat cu inima sa-L contemple pe Dumnezeu față către față, într-un chip științific și intelectual” (*Stromate*, VII, 55,1; 56,7- 57,1); *Origen*: „... e mai bine să accepți o învățatură prin intermediul gândirii și prin înțelepciune, decât să ajungi la ea numai printr-o credință simplă” (*Contra lui Celsus*, I,13; vezi și VII,42; III,40); și ucenicul său *Evagrie Ponticul*: „Rugăciunea este vorbirea minții cu Dumnezeu; este urcușul minții spre Dumnezeu; Cunoștința este tot ce poate fi mai bun, căci este împreună lucrătoare a rugăciunii, trezind din somn puterea de înțelegere a minții pentru contemplarea cunoștinții dumnezeiești.” (*Cuvânt despre rugăciune*, 3; 36; 86 în *Filocalia*, 1, <trad. de D. Stăniloae>, Sibiu, 1946); „Căci se zice că Dumnezeu șade acolo unde se cunoaște, fiindcă mintea curată se zice și scaun a lui Dumnezeu” (idem, *Șchița monahicească...*, 24, în ed. cit.); idem, *Tratatul practic și Gnosticul*, passim (stud. introd. trad. și comentarii de C. Bădiliță, Iași, 1997); despre *intelectualismul* filosofic al gânditorilor creștini alexandrini vezi G. Bardy, *Clément d'Alexandrie*, Paris, 1926, p. 246 sq; E. de Faye, *Origène, sa*

mentalități, cea greacă, semnificația valențelor gnozei se deosebește doar în raportarea filosofico-teologică față de Subiect, fie Zeul, fie Dumnezeu (Iisus Hristos), însă scopul este același: *desăvârșirea și mântuirea*, **gnoza** reprezentând ultima treaptă și *instrumentul* pentru obținerea acestora⁵².

De asemenea, nu se va putea vorbi despre gnoză ca noțiune și modalitate soteriologică cu varii implicații ontologice doar în cultura greacă antică, păgână ori creștină, fiindcă o astfel de poziție ar duce la o inadverență epistemică în cadrul cercetării noastre. Mai toate culturile antice prin filosofii sau religiile lor se vor fi vrut hermeneutici exhaustive în ceea ce privește acest aspect al ființei. Astfel, mitologia Egiptului faraonic concepe cunoașterea sub chipul unei zeițe, *Sia*⁵³, care coabitează deopotrivă cu zeii și cu oamenii. Reflexie a lui Thot sau uneori chiar Thot însuși, zeiasca gnoză, psihogog, permanentizează în om prin esența sa conștiința despre *Ka* (*Ba* și *Akh*), despre nemurire și înviere în viața de dincolo⁵⁴. Filosofii Indiei, teiste ori ateiste, văd în cunoaștere (*vijnana/vidya*) condiția *trezirii* sinelui⁵⁵ (*atman/sattva*), ceea ce echivalează cu o transmutare ontologică⁵⁶ (*satcidananda, atman-brahman, arhat*). Alături de asceză⁵⁷ (*tapas*) și meditație⁵⁸ (*dhyana*), ca metode de inițiere, gnoza⁵⁹ (*jnana*), ca facultate însușită prin sacrificiul mental (*samadhi*)⁶⁰, aduce eliberarea de moarte (*simrtyu*)⁶¹ și de lumea iluziei fenomenale⁶² (*maya*), mântuirea (*mokṣa, mukti*)⁶³, liniștea eternă (*nirvana*)⁶⁴ și unirea cu Divinitatea, supremul Brahman⁶⁵. În

---

vie, son ouvre, sa pensée, t.III, *La Doctrine*, Paris, 1928, p. 240 sq; *M. Harl, Origène et la fonction révélatrice du Verbe Incarné*, Paris, 1958, p.86 sq; *P. Evdokimov, Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană, Învățătura patristică, liturgică și tradiția iconografică*, (trad. de M. Răducă), București, 1995, p. 47 sq; *V. Lossky, Vederea lui Dumnezeu*, (trad. M. Oros), Sibiu, 1995, p. 43 sq; o contestare a așa-zisului „*intellectualism*” al spiritualității evagriene la *G. Bunge, Evagrie Ponticul, O introducere*, (trad. I. I. Ică jr), Sibiu, 1997, p. 148 sq.

⁵² pe această temă a se vedea *A. Arnou, Contemplation (chez les philosophes anciens)* în *DSp* 2/1949, col. 1716-1742; idem, *Platonisme des Pères*, *DTC* 12/1935, col. 2258-2387.

⁵³ *A. M. Frenkian, Scrieri filosofice*, I, București, 1987, p.190 sq.

⁵⁴ *F. Schwarz, Initation aux Livres des morts égyptiens*, Paris, 1988, pp. 45-47; 125-139.

⁵⁵ *Chandogya-Upanișad*, VII,26,1 (în *Cele mai vechi Upanișade*, 1, trad., stud. introd., note și comentarii de *R. Bercea*, București, 1993).

⁵⁶ *Bṛhadaranyaka-Upanișad*, III,28,7: „Brahman este cunoașterea, bucuria, mărinișia celui darnic, ținta supremă a statornicului, a celui care-l știe” (apud *R. Bercea*, op. cit.).

⁵⁷ ibidem, III,8,10.

⁵⁸ *Chandogya-Upanișad*, VII,6,1-2.

⁵⁹ ibidem, VII, 7,1; *Bhagavad-Gita*, IV-9: „Cel care cunoaște cu adevărat nașterea și fapta mea divină, când își părăsește trupul, nu merge spre o nouă naștere; el vine după mine, o Arjuna. Desprinși de pasiune, frică și ură, de o ființă cu mine cu sprijin în mine, purificați prin această cunoaștere mulți au ajuns la firea mea (ibidem, 10); ibidem, VII,17-18 (*Bhagavad-Gita*, trad., com. și note explicative de *S. Al-George*, București, 1992).

⁶⁰ pe această temă vezi și *M. Eliade, Psihologia meditației indiene* (text îngrijit de *C. Popescu-Cadem*), București, 1992, p. 157 sq.

⁶¹ *Katha-Upanișad*, VI,9; 18 (apud *Th. Simenschy, Cultură și filosofie indiană în texte și studii*, 1, București, 1978).

⁶² *Bhagavad-Gita*, VIII, 13.

⁶³ *Katha-Upanișad*, III,8.

⁶⁴ *M. Eliade, Istoria credințelor și ideilor religioase*, (trad. de *C. Baltag*), vol. 2 București, 1991, pp. 93-100.

fine, în iudaism⁶⁶, fie el ortodox sau apocrif, cunoașterea (*gândim*) nu numai că este o recunoaștere perpetuă a lui Dumnezeu, ci fiind doctrină a înțelepciunii divine (*hokmah*)⁶⁷, imn de mărire și închinăciune, împlinirea Legii, cufundă mistic sufletul întru slava (*kabod*)⁶⁸ de negrăit și luminoasă a lui Dumnezeu, înălțându-l în același timp spre vederea tronului Lui⁶⁹. Prin cunoaștere, Domnul Dumnezeu îi descoperă omului marea taină (*raz*) a Judecării, a drumului către Eshaton, căci ea este o teologare profetică a misterului apocaliptic⁷⁰.

S-a putut observa din excursul nostru că *gnoza* sau „*scientia supernarum*”, după cum ar spune *R. Massuet*⁷¹, are funcții și caracteristici fundamentale ontologice, atât din perspectivă filosofică⁷², cât și moral-teologică pentru natura umană: *revelație a Ființei - mântuire a ființei; chip-asemuire; înrudire-unire; credință-adevăr; purificare-desăvârșire; strămutare-(pe)trecere; „sympatheia”*⁷³ și *împreuna-părtășire cu Ființa*. Așadar, *ce este gnoza? Un mod de a fi*, „*stil de viață, comportament concret sau existențial*”⁷⁴, este o cunoaștere absolută care mântuiește prin ea însăși⁷⁵. Ea nu se prezintă ca speculație umană, efort de reflecție sau de elaborare rațională, ci ca *revelație divină*, ce face apel tot timpul la un mesaj ancestral care ar fi fost transmis printr-un șir de inițiați⁷⁶. Iar acești inițiați, indiferent de apartenența lor culturală, filosofică ori religioasă, se numesc *gnostici*.

⁶⁵ *Bhagavad-Gita*, VII, 17-19; pe această temă vezi studiile lui *M. Eliade*, *Psihologia*, pp. 44-170 și *G. Parrinder*, *Misticism in the World's religions*², Oxford, 1995, pp. 43-65.

⁶⁶ pe această temă vezi *P. Evdokimov*, *Cunoașterea*, pp. 41-43; *Dicționar biblic* (ed. J. D. Douglas), Oradea, 1995, pp. 308; *I. Mircea*, DNT, pp. 102-103. *J. J. Gunther*, *St. Paul's Opponents and their Background, A Study of Apocalyptic and Jewish Sectarian Teachings*, NTS XXXV, Leiden, 1973, p. 271 sq.

⁶⁷ cf. *I Enoch* 82,1-3; 92,1 apud *J. J. Gunther*, op. cit., pp. 282; 288-292.

⁶⁸ cf. *K. Schubert*, *Gnosis and Gnosticism* în NCE 6/1967, col.531.

⁶⁹ *Apocalypse syriaque de Baruch*, 51,11 (ed. de P. Bogaert) în Sch. 144/1969, p. 499; vezi și *I. P. Culiianu*, *Călătorii*, p. 172 sq.; *C. Bădiliță*, *Apocalipsa lui Ioan în tradiția iudeo-creștină (Șapte călătorii apocaliptice în jurul insulei Patmos - literatura apocaliptică intertestamentară)*, București, 1998, p. 13 sq.

⁷⁰ *J. J. Gunther*, op. cit., p. 292.

⁷¹ *Dissertationes praeviae in Irinaei libros, De haereticis quos libro recenset Irinaeus eorumque actibus, scriptis et doctrina, Articulus primus, De Valentino*, PG 7,51.

⁷² *M. Detienne*, *Stăpânitorii de adevăr în Grecia arhaică* (trad. de A. Niculescu), București, 1996, pp. 175-225.

⁷³ cf. *Atenagora Atenianul, Solie pentru creștini*, VII; *Iustin Martirul și Filosoful, Apologia a II-a*, XIII.

⁷⁴ *H. Ch. Puech*, *En quête de la Gnose*, I, Paris, 1978, p. 189.

⁷⁵ *ibidem*, p. 236.

⁷⁶ *J. Lebreton*, *Histoire du dogme de la Trinité, De Saint Clément a Saint Irénée*, t.II, Paris, 1928, p. 84; cf. și *Clement Alexandrinul*: „Basilide spune că a avut dascăl pa Glaucia ... De asemenea ereticii spun că Valentin a fost discipolul lui Teuda. De pildă erezia lui Basilide, erezia lui Marcion, erezia lui Valentin se laudă că își au părerile lor de la Apostolul Matia.” (*Stromate*, VII, 106,4-108,1); *Ptolemeu*: „Căci, dacă Dumnezeu va îngăduit să primiți mai târziu cunoștințele referitoare la începutul și nașterea acestora, v-ați învrednicit de cunoașterea tradiției apostolice, tradiție pe care și noi de altfel o avem primită prin succesiune. Astfel noi ne adevărim convingerile noastre prin cuvintele Mântuitorului nostru.” (*Scrisoare către Flora*, 7,9); vezi *E. H. Pagels*, *Visions, Appearances, and Apostolic Authority: Gnostic and Orthodox Traditions*, în *Gnosis*, p. 425 sq.

Termenul „γνωστικός”⁷⁷ apare odată cu „gnoza eretică”⁷⁸ sau cu „gnosticismul istoric”⁷⁹, fenomen pe care îl vom analiza în rândurile ce urmează, și desemnează pe cei capabili (de altfel singurii aleși) să se problematizeze gnoseologic, ontologic, soteriologic și în a căror doctrină se întâlnesc elemente specifice a ceea ce azi numim gnosticism.

Sentimentul primordial al gnosticului este unul al îngrădirii sau al suferinței, din cauza stării existențiale și al locului străin unde își petrece devenirea⁸⁰: „noi suntem morți, fiindcă existența noastră de aici are starea celor morți”⁸¹. Această atitudine ființială se înfîlnește la toți gnosticii, indiferent de gruparea din care provin, și ei își proiectează în figura mitică și nefericită a Sophiei⁸² propriile lor tulburări: „tristețea (λύπη, tristitia) sau scârba” (taedium), „teama” și „înfiorarea” (φόβος, timor, ἐκπλήξις, stupor, expavescentia), „consternarea și angoasa” (ἀπορία, consternatio, ἀμηχανία), toate provenind din „ignoranță” (ἄγνοια, ignorantia)⁸³. De aici și problema fundamentală: „cine eram? ce am devenit? unde eram? unde am fost aruncați? încotro ne îndreptăm? de unde suntem răscumpărați? ce este nașterea? ce este renașterea?”⁸⁴. Răspunsurile pot lămuri originea, soarta și pronia ori pot să aducă mântuirea omului. Însă cum? Prin gnoză, care înseamnă mântuire, iar mântuirea este adusă și revelată de un Mântuitor neînrobît de lumea aceasta păcătoasă și vremelnică. Dar căutarea și obținerea mântuirii ridică o altă problemă ce obsedează gnosticul: „de

⁷⁷ Intrebuițarea termenului „γνωστικός” desemnează: 1) pe ei înșiși, (cf. Irineu, *Adversus haereses*, I,11,1; 25,6; *Ipolit, Philosophumena*, V,2,6,8,11,23; *Clement Alexandrinul, Stromate*, III,30,1; *Origen, Contra lui Celsus*, V,61; *Epifanie, Panarion*, XXXI,32,2;7) ca perfecți și savanți (cf. Irineu, I,11,5; 13,6); 2) pe ereticii ante-niceeni și denotațiunile lor în înțelesul textului din 1 Tim.6,20 („ἡ ψευδώνυμος γνώσις” - cf. Irineu, I,23,4) de către Părinții Bisericii, dar și de unii filosofi ai Antichității târzii (Plotin, *Enneade* II, 9; Amelios, *Porphyrios, Viața lui Plotin*, 16); pe această temă a se vedea excepționala lucrare a lui A. Hilgenfeld, *Die Ketzergeschichte des Urchristentums urkundlich dargestellt*, Leipzig, 1884, p.162 sq.; E. de Faye, *Gnostiques et gnosticisme, Etude critique des documents du gnosticisme chretien aux II-e et II-e siecles*, Paris, 1925, p. 57 sq.

⁷⁸ cf. M. Tardieu, J. D. Dubois, *Introduction à la littérature gnostique, I, Collections retrouvées avant 1945, Initiations au christianisme ancien*, Paris, 1986, pp. 23-29.

⁷⁹ Termenul „gnosticism” a fost folosit odată cu începutul sec. al XIX-lea de către cercetători : cf. A. Neander, *Genetische Entwicklung der vornehmsten gnostischen Systeme*, Berlin, 1818; J. Matter, *Kritische Geschichte des Gnosticismus*, (übersetzt Ch. H. Dörner) 2 vol., Heilbronn, 1844 (lucrarea a apărut de fapt la Paris în 1828); pentru o bibliografie asupra gnosticismului până la 1910 vezi J. Matter, op. cit. pp. VII; 13; W. Bousset, *Gnosticism*, în EB, vol.XII, 11edition, New York, 1910, p.159; Pentru o bibliografie așa-zisă la zi vezi G. Scholten, *Gnosis und Gnosticismus*, LTh.K, 4/1995, p.810 și J.D. Dubois, *Introduction*, pp. 55-61.

⁸⁰ pe această temă a „crizei existențiale” și a dualismului ontologic vezi și H. Jonas, *Gnosis und spätantiker Geist, I, Die mythologische Gnosis*, 3 Auflage, Göttingen, 1964, p.5; 89; S. Pétrement, *A Separate God, The Christian Origin of Gnosticism*, (translated by C. Harrison), San Francisco, 1990, p. 9.

⁸¹ *Clement Alexandrinul, Fragmente din Theodot*, 22,2.

⁸² pentru o analiză psihanalitică a mitului Sophiei vezi M. Meslin, *Știința religiilor* (trad. de S. Russo), București, 1993, pp. 222-223.

⁸³ cf. Irineu, I, 2,3; 4,1; 4,4; 5,4; *Ipolit*, VI,32,6; *Tertulian, Adversus valentinianos*, 14,4.

⁸⁴ *Fragmente din Theodot*, 78,2; vezi și *Scrisoarea lui Petru către Filip*, NHC VIII,2,134,24-135,3: „Cum suntem reținuți în această lume ? Cum am ajuns în acest loc ? În ce fel vom putea ieși ? Cum vom avea noi puterea curajului ? De ce Puterile luptă împotriva noastră”.

unde vine răul? din ce cauză există răul ? ce este răul ?”⁸⁵ Din aceste frământări gnosticul va intenta „un proces lui Dumnezeu”⁸⁶, adică Demiurgului acestei lumi și Existenței născute din patimă⁸⁷, pe care caută a-l câștiga cu ajutorul cunoașterii aduse de Mântuitorul pogorât din „plinătatea” Veșnicilor⁸⁸, și devenind, astfel, „conștient” de originile sale acosmice, gnosticul se simte „*liber de lume*” prin înstrăinare de ea ca ethologie ecologică în onticul pleromatic.

---

⁸⁵ cf. *Tertulian, De praes.*, 7,5: „Și la eretici, ca și la filosofi, același aluat se frământă, aceleași gânduri se încălesc: de unde vine răul și care este cauza lui? De unde și în ce chip vine omul?”; despre problematica răului la gnostici vezi și Irineu, II,27,10; 28,7; *Epifanie, Panarion*, 24,6; *Tertulian, Adversus Marcionem*, I,2,2; *Metodiu de Olimp, Despre liberul arbitru*, II-IV; *Adamantius, De recta Deum in fide*, IV,2-3; *Eusebiu de Cezareea, Istoria bisericească*, V,27.

⁸⁶ *H. Ch. Puech*, op. cit., p.194; vezi și *Y. de Andia, Homo vivens, Incorruptibilité et divinasation de l'homme selon Irénée de Lyon*, Paris, 1986, p. 34.

⁸⁷ *Tertulian, De praes.*, 7,5: „Și, întrebare pusă de curând de către Valentin, de unde vine Dumnezeu? Fără îndoială că din entymesă și din ektromată.”

⁸⁸ *Fragmente din Theodot*, 23,1: „Adepții lui Valentin îl numesc pe Iisus Paracletul, întrucât a venit din plinătatea Eonilor, ca rod al Totului.”

CUPRINS

PREFAȚĂ

CUVÂNT ÎNAINTE.....	7
----------------------------	----------

PARTEA ÎNTÂI. MOZAIICUL CULTURII (ASPECTE ISTORICE ȘI DOXOGRAFICE)

CAP. I. GNOZA ȘI GNOSTICISMUL. CONCEPT, ORIGINI, CARACTERISTICI, DELIMITARE

1. Interferențe conceptuale.....	13
2. Gnosticismul – încercare de analiză structurală.....	21
2. 1. Teoria sincretismului.....	22
2. 2. Teoria elenizării creștinismului.....	26
2. 3. Teoria apartenenței directe	
2. 3. a. Teoria apartenenței directe: la iudaism.....	28
2. 3. b. Teoria apartenențe directe: la creștinism.....	30
2. 4. Teoria crizei existențiale (ca epilog hermeneutic asupra gnozei și gnosticismului).....	31

CAP. II. SURSE INDIRECTE

1. Creștinism și gnosticism. Mentalități ontologice.....	33
2. Surse indirecte creștine. Dosarul ereziologic.....	38
3. Surse indirecte necreștine.....	50

CAP. III. SURSE DIRECTE (CODICOLOGIE). DOCUMENTE DE SORGINTE VALENTINIANĂ

1. <i>Colecții descoperite înainte de anul 1945</i>	
1. 1. <i>Codex Askewianus</i>	53
1. 2. <i>Codex Brucianus</i>	55
1. 3. <i>Papyrus Berolinensis gnosticus</i>	56
2. <i>Biblioteca de la Nag-Hammadi (Chenoboskion). Cairensis gnosticus</i>	60

CAP. IV. VALENTIN ȘI ȘCOALA SA

1. <i>ὁ Διδάσκαλος</i>	71
2. <i>οἱ μαθηταί</i>	78

PARTEA A DOUA. JOCURILE FIINȚEI (ASPECTE DOCTRINARE)

CAP. I. FIINȚĂ ȘI NEANT

1. <i>Ceea ce nu este și ceea ce este ființa. Excurs asupra terminologiei apofatice</i>	97
2. <i>Configurații ale Divinului</i>	102
2. 1. <i>Asexuat / monadă</i>	102
2. 2. <i>Hermaphrodit / androgin</i>	103
2. 3. <i>În syzygie cu Sige (Ennoia, Sophia); în Dyadă (dedublare a Unului)</i>	104
3. <i>Manifestare și emanație</i>	107
4. <i>Nașterea ne-ființei</i>	119

CAP. II. PSEUDO-ONTOPOIIE ȘI COSMOTIZARE

1. <i>Materia ca patimă</i>	125
2. <i>Implicațiile conversiunii /convertirii</i>	129
3. <i>Factorii antropici</i>	133

CAP. III. SALVATOR SALVANDUS

1. Eonul epifanizat.....	141
2. Tipuri thanatologice și soteriologice.....	147
ANEXĂ. „Αὐόν” în gândirea filosofică și religioasă antică.....	154
În loc de Postfață de Ion Dur.....	159
ABREVIERI.....	163
BIBLIOGRAFIE.....	166